

ГУЦУЛЬСЬКІ РІЗЬБЛЕНІ ІКОНИ-ХРЕСТИ

***Анотація:** У запропонованому матеріалі аналізуються різьблені ікони-хрести з Гуцульщини. Типологічна група таких хрестів є унікальною в історії українського декоративно-прикладного мистецтва. Дві різьблені ікони-хрести з колекції Івано-Франківського краєзнавчого музею вводяться у мистецтвознавчий обіг.*

***Ключові слова:** ікони-хрести, гуцульська різьба, сакральне мистецтво, краєзнавчий музей в Івано-Франківську.*

За склом вітрини Івано-Франківського краєзнавчого музею, що в ратуші, експонуються дві дивовижні дерев'яні різьблені дощечки. Обидві датовані XVIII ст., обидві походять з Верховинщини. На перший погляд це наче фрагменти якогось виробу, чи то скрині, чи полиці-мисника, чи ще чогось. Однак, як зазначає музейний етикетаж, це ікони-хрести. Потрапили до музею у 1960 р. з Верховини. Виявляється, на Гуцульщині, існували не лише ікони зображального характеру, а й ікони різьблені з давніми архаїчними символами. Чимось вони нагадують перші символічні християнські зображення знані ще з часів катакомбної церкви.

Нам відома філігранна за майстерністю техніка гуцульської різьби, майже математично вивірені її геометричні елементи й орнаментика. Контурна різьба представлених ікон-хрестів не відзначається особливою професійністю виконання. Лінії можуть бути не паралельні, там, де здавалося б це необхідно, штрихи не є рівномірні. Інколи різець автора не зупиняється вчасно і лінія продовжується, заїжджаючи «не туди». Але окрім благородної патини віків у цих рукотворах, підкупує щось, що називають такими поняттями як загадковість, щирість і безпосередність. Це наче народний наїв у різьбі, як найвне народне малярство чи народна гуцульська музика.

Наприкінці XIX ст. Володимир Шухевич виявив на Гуцульщині дерев'яні ікони-хрести різьблені жолобкуватим контуром. Унікальність цих рукотворів потверджує та обставина, що хатні ікони такого типу досі не пощастило зустріти ні в якій іншій місцевості України, ні поза її межами. Дев'ять творів складало невеличку колекцію цих пам'яток які зібрав В.Шухевич у селах Яворів і Жаб'є (тепер смт.Верховина) та опублікував короткі відомості про «образи з пізнішої доби», проілюструвавши свій матеріал двома графічними малюнками [2]. На основі розповідей старих гуцулів дослідник зробив припущення, що це були перші хатні образи, попередники пізніших образів на дошках і склі. «По зізнанням старих гуцулів, – пише В.Шухевич, – не знав давніше в Гуцульщині ніхто інших образів» [2, с.323]. Судячи з особливостей обробки і стану деревини В.Шухевич відносить дерев'яні ікони-образи до XVII ст.

Кілька згадок про різьблені ікони-хрести є у працях першої половини XX ст. та у виданнях сучасних мистецтвознавців [1, 3, 4, 5]. Зокрема, знаний

львівський дослідник М.Моздир у статті про різьбярство в розділі «Народне мистецтво» історико-етнографічного дослідження «Гуцульщина» відносить ікони-хрести вже до XVIII ст. Автор статті вважає їх своєрідними й унікальними і зазначає що у збірці Львівського Музею етнографії та художнього промислу АН УРСР зберігається шість таких ікон. Недосконалість виконавської майстерності він пояснює відсутністю досвіду їх творців та інструменту, яким був простий ніжик [5, с.388-389]. Цю тезу дослідника можна заперечити, бо виразно помітно, що різьба виконувалась не ножем, а відповідним різцем певної ширини, а колові елементи різьбилися різцем за допомогою столярного циркуля.

Доктор мистецтвознавства, автор поважного наукового видання «Українське художнє дерево», професор Михайло Станкевич запропонував датувати Гуцульські ікони-хрести диференційовано, а саме «Різьблені ікони з чотирикінцевими хрестами та шестиконечні з оточенням солярних символів (як найдавніші архетипи) пропонуємо датувати кін.XVII – поч.XVIII ст. Усі вони походять з Верховини. Для яворівських ікон-хрестів з переважаючими семикінцевими хрестами і трійцями (без солярних символів) можливе датування XVIII ст.» [1, с.234]. М.Станкевич слушно зауважив, що різьблені ікони-хрести поставили перед дослідниками низку ще нерозв'язаних питань щодо їх генези, авторства, функціонування, використання, застосування, поширення, датування тощо. Недослідженими є семантика, мотиви різьблених хрестографем. Не було спроби порівняння композицій декору ікон-хрестів з іншими творами декоративного мистецтва що містять схожі композиційні мотиви, як от в писанкарстві, кераміці, ткацтві тощо. Підсумовуючи, дослідник зазначає, що «ніхто з вчених, мистецтвознавців серйозно і ретельно ікони-хрести так і не вивчав» [1, с.231].

Цікаво, що збірка ікон-хрестів В.Шухевича у 1899 р. складалася з дев'яти творів, М.Моздир у 1987 р. мав можливість аналізувати шість таких ікон-хрестів, а вже М.Станкевич у 2002 р. згадує про дванадцять різьблених ікон-образів. Однак, дві ікони з Івано-Франківського краєзнавчого музею не введені ним у науковий обіг. Давні ікони-хрести могли б бути зниклими невідомими культовими, обрядовими предметами, якби не щаслива доля, що зберегла їх невелику кількість у фондах Львівського Музею етнографії та в Івано-Франківському краєзнавчому музеї. Дванадцять автентичних творів зберігаються у Львові та, відповідно, два в Івано-Франківську. Таким чином, на сьогодні відомо всього лиш чотирнадцять різьблених дерев'яних ікон-хрестів з Гуцульщини.

За формою усі ікони-хрести є прямокутними, виконані з букових дощечок розмірами не більше 45 x 26 см, (М.Станкевич подає інші розміри – 35 x 26 см – *В.Л.*) завтовшки від 0,5 до 1,5 см, колені з колод і обтесані сокирою. Є підстави вважати, що їхні автори не були професійними майстрами деревообробки. То не робота столяра, бондара чи тим паче різьбяра. Автори цих ікон-хрестів не мали необхідних інструментів для ретельної обробки деревини, так як краї дошки оброблено впоперек волокон сокирою. Сокирою опрацьовано й тильні сторони ікон. Самі різьблені композиції виконані різцем не надто акуратно, «від руки», без лінійки, у вільній манері яка ніяк не передбачає геометричної вишуканості, ідеальної симетричності та різьбярської точності. Елементи де є

кола і напівкола виконані при допомозі спеціального інструмента столярного циркуля.

Домінантною темою ікон-хрестів є хрест, звідси й типологічна назва цих артефактів. На лицевій стороні ікон проглядає виконане контурним різьбленням зображення одного чи кількох хрестів. Основний мотив композиції – хрест має кілька варіантів зображення: чотирираменний (грецький), шестираменний з двома поперечками (патріарший), семи- і восьмираменний з трьома поперечками та трикутними символічними означеннями Голгофи при основі. Хрести різної форми, можуть бути в оточенні різноманітних архаїчних елементів-символів, народжених давніми космогонічними уявленнями гуцулів. У іконах мотив хреста поєднано з іншими геометричними елементами давнього різьблення: кружечками, трикутниками, чотирикутними зірками, тощо. На окремих іконах-образах є широкі смуги із зубців, а по їх кутах – колові солярні мотиви «кружела». Площини в середині хрестів, зубців, кружел заповнена орнаментом із скісних ліній, що перетинаються перпендикулярно та під гострим кутом, створюючи таким чином, відомий класичний мотив гуцульської різьби – «ільчате (ільчате) письмо».

Контурне різьблення ікони-хреста виконане єдиним різцем і відзначається рівномірними жолобкуватими лініями заглиблення шириною 2-3 мм, що дає можливість виразно виявити графічність композиції. Зображення на іконах подано графічно в лінійно-площинному трактуванні. Лінію творили жолобки, а площину відповідно «ільчате письмо» – коса сітка жолобків між подвійними контурами хрестографем та незаймані різьбою поля дошки. Відомо, що ільчате письмо на Гуцульщині було давнім елементом композиційної виразності у різьбленні сволоків XVI–XVIII ст., у гончарному посуді, кахлях, свічниках, різьблених рогових порошоківницях того ж часу. Ця обставина дає певні передумови для датування ікон-хрестів.

До прикладу ікона-хрест з львівської музейної збірки має виразну замкнену центричну композицію. На перетині чотирикінцевого рівнораменного хреста зображено солярний символ у вигляді подвійного кола, внутрішня частина якого має прямокутне штрихування. Між раменами хреста чотири подвійні кола, але не заштриховані. Чи це символи євангелістів, чи пір року – не відомо. Хрест виконано у вигляді подвійного контура з косим штрихуванням. Довкола хреста з колами обрамовує подвійна рамка. Внутрішня рамка вузька має косе штрихування, а зовнішня ширша по периметру заповнена трикутниками.

Майже усі прямокутні Гуцульські ікони-хрести вертикального формату. Чи не єдиним зразком ікони-хреста поперечного, горизонтального формату є ікона з с.Яворова, яку датують початком XIX ст., але чомусь М.Станкевич атрибує її як «поперечну ікону з двома з'єднаними хрестами» [1, с.234], хоч очевидно, що зображено не два, а три з'єднані хрести. Композиція, окрім аж двадцятивосьмираменного! хреста, має шість великих солярних символів і двох маленьких у нижніх кутах ікони. Цікаво, що невідомий автор ікони, штрихуючи різцем площину хрестів, місця перетину рамен не заштриховує. Цим створюється оптична ілюзія «пульсації» тринадцяти квадратиків. Що теж є символічним з огляду кількості апостолів з Христом. Із зовнішнього контуру хрестів та нижніх солярних символів у вигляді кіл з шестикутними зірками

немов проростають галузки листя чи то верби (бечки), чи якоїсь іншої рослини. Схожі мотиви можна зустріти у трипільській орнаментиці, де пагони є зображенням злакового стебла наповненого зерном від позему до вершечка. Характер композиції ікони-хреста дає можливість припустити, що ця ікона Великодня, ймовірно, присвячена величному святу Христового Воскресіння, особливо шанованого на Гуцульщині.

Порівняльний аналіз ікон-хрестів, їх розмірів, техніки різьблення, зображених композицій дає можливість гіпотетично стверджувати, що частина ікон парна. Це яскраво виявлено на іконах з однаковим зображенням, як от дві ікони з семираменними хрестами і трисвічниками з Яворівського осередку. Прямокутна дощечка розділена на чотири віконця. Два горішні більші з семираменними триперехресними хрестами. У двох нижніх симетрично зображено два трисвічники. У цій іконі традиційно двоконтурні хрести із внутрішнім перехресним діагональним штрихуванням. Слід відзначити якість виконання. Різьба акуратна, лінії паралельні, особливо зображення трисвічників. Цікаво, що лівий трисвічник має три гнотики, а на правому чомусь лиш два. На думку М.Станкевича «Парність ікон-хрестів пов'язана з їх розміщенням у хаті, ймовірно, обабіч «покутного, «застівного» вікна, та ще раз доводить, що ці ікони-хрести входили в традиційну систему забезпечення житла гуцулів від нечистої сили, привнесення Господньої благодаті» [1, с.233].

Схожий за композиційним прийомом до давніх ікон-хрестів є хрещатий настінний хрест виконаний у техніці профілювання та плоского різьблення кінця ХІХ століття з Покуття [1, с.283]. До ікон-хрестів, як до зразків для творчого наслідування зверталися різьбярі початку ХХ ст. Зокрема майстер Федір Дручків з с.Брустурів. Його настінний хрест виконаний 1925 р. у техніці вирізування, різьблення, інкрустації бісером є зразком високомистецької інтерпретації давніх Гуцульських ікон-хрестів [1, с.283].

Згасання вжитку хатніх ікон-хрестів на Гуцульщині зумовлено появою з початком ХІХ ст. ікон мальованих на дошці, а згодом на склі та друкованих на папері, які природньо витіснили архаїчні ікони-хрести. Ікони-хрести були свого роду перехідними традиційними культовими хатніми предметами, містком від давніх архаїчних дохристиянських обрядових предметів до предметів християнського культу – настінних хрестів, ікон, хатніх іконостасів тощо. Тому важливим є їх вивчення, популяризація, модерне відтворення та використання в сучасному побуті та мистецькому просторі, оскільки це унікальні артефакти в культурі та мистецтві України.

Література:

1. Станкевич М. Українське художнє дерево ХVІ-ХХ ст. – Львів, 2002.
2. Шухевич В. Гуцульщина. – В 5-ти т. – Т.1,2 – Верховина, 1997 / репринт: Львів, 1899. – Т.1 – С.322.
3. Січинський В. Різьба по дереву // Нова хата. – Ч.24. – С.2.
4. Будзан А.Ф. Українська народна різьба по дереву // Довідник по фондах Українського державного музею етнографії та художнього промислу Академії наук УРСР. – К.: Видав АН УРСР, 1956. – С.14.

5. Моздир М.І. Різьбярство // Гуцульщина.– К.: Наукова думка, 1987. – С.388.